

Et opgør om synden hos Plesnerfamilien

– med baggrund i de fynske præstebrødres nyortodoksi

Af Jens Rasmussen

Johan Fr. Plesner (1815-1892) var som ung teologisk kandidat blevet vakt ved de gudelige forsamlinger i Humble sogn på Langeland. Hans første krise kom i begyndelsen af 1850'erne, da han som kapellan skulle prædike i Bøstrup kirke. Johan Fr. Plesner læste Luthers skrifter og spurgte sig selv, hvordan han kunne bruges til forkynder. Det kom til et opgør med faderen, provst Ulrich Adolph Plesner (1782-1861), Humble sogn. Sønnens syn på syndens totalt fordærvende menneskenatur blev ikke delt af faderen. I 1856 blev Johan Fr. Plesner sognepræst i Vedersø, og her fortsatte hans sjælekvaler. Han tilhørte den fynske kreds af grundtvigske præstebrødre, og han fik stor hjælp under sine kriser fra C. Fr. Kisbye i Aunslev og Vilh. Birkedal i Ryslinge. Sidstnævnte havde også oplevet en krise i 1847-48. Hans prædikensamling fra 1848 var præget af nyortodoksens forkyndelse af synd og nåde ud fra læren om lov og evangelium. Denne forståelse kom også til udtryk i Johan Fr. Plesners Luther-udgivelser og i hans breve til faderen (U.A. Plesners privatarkiv). Brevene er ikke tidligere beskrevet detaljeret.

Plesnerfamilien

Vækkelserne var et af tidens vigtige debatemner i 1820'erne og 1830'erne, og lægprædikanter søgte ofte til præstegårdene. Præsterenes diskussioner angående vækkelserne foregik bl.a. i præstekonventer, som opstod i stifterne i første halvdel af 1800-tallet, men også inden for præstefamiliens fire vægge kunne der debatteres. Præstegården var et vigtigt arnested for åndelige diskussioner.¹

Der kunne opstå modsætninger mellem to præstegenerationer, som i Humble præstegård på Langeland, hvor familielivet blev påvirket. Provst Ulrich Adolph Plesners ældste søn, Johan Fr. Plesner læste teologi i 1830'erne og var eneste teolog i hjemmets børneflokk. Efter

1 Jens Rasmussen: »To fynske eksempler på luthersk præstegårdsliv i 1800-tallet – i Norup og Vester Aaby«, *Fynske Årbøger 2017*, Odense 2017.

Kvinder og børn beskæftiget i præstens kartoffelmark. Bagved ses Humble kirke. I forgrunden præsteparret Ulrich Adolph og Christine Plesner, Humble sogn på Langeland. Litografi af Th. Wegener, 1857.

kandidateksamen i 1842 boede Johan Fr. Plesner først hjemme, siden blev han i en alder af 41 år i 1856 sognepræst i Vedersø sogn på Vestkysten. Det var tider, hvor det var svært at komme i fast embede. Den teologiske uenighed mellem fader og søn afsløres af sønnens breve til faderen. Brevene er blevet indleveret til Rigsarkivet i 1979 og findes i U.A. Plesners privatarkiv.²

U.A. Plesner³ var født den 26. januar 1782 i Rårup sogn ved Juelsminde. Forældrene var provst Hans Fr. Plesner og Sophie Plesner. U.A. Plesner blev teologisk kandidat i 1804. Efter at have haft et par embe-

2 Rigsarkivet (nr. 6130), Ulrik Adolph Plesners og hustru Anna Christine Plesner, født Brandt (1811-1861): Breve m.m. Sønnens breve til faderen er først indleveret til Rigsarkivet i 1979 af Elisabeth Vinding, (jf. notits i Rigsarkivet, Daisy). I et brev til mig fra 1983 oplyste hun, at familien ikke var i besiddelse af U.A. Plesners breve til sønnen, som heller ikke siden er blevet fundet. Elisabeth Vinding var født i 1899 og var barnebarn af Johan Fr. Plesner. Brevmaterialet er kort omtalt i mine bøger: *Kampen for indflydelse i statskirken. Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848*, Odense 1996, s. 201f., og *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur. Andagtsbøger og lægmandsforsamlinger (1800-1840)*, Odense 2016, s. 258f.

3 Jens Rasmussen: *Provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker*, Odense 1979.

der (Simmerbølle og Longelse) efterfulgte Plesner i 1820 sin svigerfader, Johan Ditlev Brandt, i Humble sogn. Plesner var gift med datteren Anne Christine Brandt (1790-1859), og de fik 10 børn i tidsrummet 1812-31.⁴ Humble præsteembede, hvortil der var tillagt et mindre fæstegods (mensalgods), var det største på Langeland, og Plesner blev en af de bedst lønnede landsbypræster i hele landet med en indkomst på 2751 rbd.⁵ om året (1845).⁶

U.A. Plesner og Anne Christine Plesner levede op til præstefamilielivets vægt på husstand og ægteskab.⁷ I breve til venner berømmede Plesner sin hustrus selvstændige, praktiske, husmoderlige karakter. Den ældste søn Johan Frederik gik så meget op i studenterlivet, at han pådrog sig gæld, som faderen måtte betale. Han blev teologisk kandidat i 1841 med den dårlige karakter haud; derfor gik han til reeksamen i 1842 og fik laud. Herefter levede han livet hjemme i Humble sogn med selskabelighed og jagt. Men efterhånden knyttede han til vækkelsen, i begyndelsen i Humble sogns lægmandsforsamlinger, især kredsen i Ristinge, og siden som præst i sit vestjyske sogn i Vedersø. I 1840'erne hjalp han som ung arbejdsløs kandidat sin moder med at passe landbruget, og han repræsenterede faderen i lokale sammenhænge, mens faderen som kongelig valgt deputerede deltog i Roskilde Stænderforsamlings forhandlinger.⁸ Sønnens breve til faderen viste, at den teologiske forståelse mellem fader og søn blev noget anstrengt, efterhånden som sønnen i 1850'erne udviklede sig i luthersk og grundtvigsk retning.

4 Præsteslægten Brandt på Langeland omfattede omkring 1800 to brødre: Tryggelev præstekald (Hans Brandt, d. 1816) og Humble præstekald (Johan Ditlev Brechling Brandt, d. 1820). Se bl.a. H.G.A. Jørgensen: *Sognepræst og Præstegaard. Dansk Præstegaardsliv gennem 1000 Aar*, bd. I, København 1937, s. 299-302. Jf. Fr. Graae: *Historien om Jes Jessen og Brandt'erne paa Langeland*, Nykøbing Falster 1928.

5 I årene 1814-54 kaldtes møntfoden for rigsbankdaler (rbd.), men i perioden 1854-73 ændredes navnet til rigsdaler (rdl.).

6 Rigsarkivet, Odense (Landsarkivet for Fyn). Humble sogn: Dokumenter og korrespondance vedrørende embedet og dets indtægter, 1789-1892; Langelands provsti: Indberetning om præstekaldene, 1842-1903.

7 »[...] i Guds øjne er det en kostelig, ædel, god gerning at opdrage og oplære børn, styre kone og tjenestefolk efter Guds vilje, skaffe det daglige brød i sit ansigts sved [...]«. Martin Luther: »En appel til ridderne af den tyske orden om at opgive den falske kyskhed og gribe den sande, ægteskabelige kysthed«, *Luthers Skrifter i Udvalg*, bd. IV, 2. udg., København 1980, s. 454ff. (cit. s. 465).

8 Jens Rasmussen: *Provst U.A. Plesners virke*, 1979, s. 12-15, 19f.

Vækkelsen og de fynske præstebrødre

På Fyn havde vækkelsen i 1820'erne bredt sig til Bjerge herred nord for Kerteminde fjord, herefter til Øst- og Sydfyn fra slutningen af 1820'erne. Siden nåede vækkelsen i 1837 til Ærø og især Langeland, hvor vækkelsen blev meget kraftig.

Uroen bredte sig, fordi de vakte ikke overholdt konventikelforordningen (1741) med krav om godkendelse af en lægmandsforsamling hos sognepræsten. De uanmeldte gudelige forsamlinger fik myndighederne til at reagere med retssager, hvilket U.A. Plesner var imod. Hans tolerance blev klart udtrykt, da han som provst på Langeland i indberetning af 24. oktober 1839 personligt havde rådet kronprinsen til at stoppe alle forfølgelser af de vakte, da det kun førte til folkelig uvilje og social uro. Da kronprinsen var blevet konge (Christian VIII), valgte han i oktober 1840 at udstede et cirkulære om at standse forfølgelsen.⁹

U.A. Plesner stod på god fod med de vakte i Humble sogn. Fra januar til april 1839 registrerede han 17 gudelige forsamlinger i sit sogn. I en skrivelse til den fynske biskop N. Faber om forholdene kaldte han de besøgende lægprædikanter for sine »Medtroende« – således Johs. Nielsen fra Skaarupøre, Anders Larsen på Gamborg Mark og Peter Larsen fra gården Skræppenborg. Afgørende for ham var ifølge hans embedsbog, *Liber Daticus*, at han var enig med de vakte i, at det evige liv var givet i Kristus. Men Plesner så mere positivt på menneskets muligheder i denne verden, for »de naturlige Sjæle-Kræfter« var ikke ganske »uskikkede til det Gode«. Derfor var han kritisk overfor de vakes syn på syndens totalt fordærvende menneskenatur og konstaterede i embedsbogen, at »der hører meget til at overbevise en Pietist om, at han feiler [...]«. ¹⁰

U.A. Plesner repræsenterede det ældre slægtled med supranaturalismens teologi, hvor Kristusåbenbaringen var vigtig. Skriften var rettesnor og skulle forstås i fornuftens lys ved hjælp af filologi, historiekritik og moral, dvs. ud fra intellektets forudsætninger. Der blev henvist til det lutherske skriftprincip, men ikke til den lutherske forståelse af lov og evangelium.¹¹

I 1820'erne prædikede U.A. Plesner, ifølge prædikenudkast, om

9 Jens Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009, s. 158f.

10 Rigsarkivet, Odense (Landsarkivet for Fyn). Humble sogn: Embedsbog 1686-1859 (*Liber Daticus*, Nr. 3: 1833-1859); Fyens Stift, Fyns Biskop: Langelands sdr. herredsbreve 1805-1849 (Nr. 557: 1822-1849). Jf. Jens Rasmussen: *Provst U.A. Plesners virke*, 1979, s. 44-52.

11 Jens Rasmussen: *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, Odense 2002, s. 15-57. Jens Rasmussen: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur*, 2016, s. 185-97.

åbenbaringen i Kristus og efterfølgelsens gode gerning. Et af Plesners favoritudtryk var: »[...] at kjende Gud formeldst Xstum og at have en god Samvittighed [...] ere de 2de vigtigste Midler, hvorved Xstelig Tro frembringes og bestyrkes hos os« (prædikenudkast, 3. s. e. h3k., 1825). Fra Skriften udledtes troens og åbenbaringens indhold. Hans arbejdsform viste sig f.eks. i et prædikenudkast fra 1826 (4. s. e. påske): »Om Guds Naade til et dydigt Levned, om Troens Løn, og om Syndernes Forladelse«. Plesner henviste i dette udkast til Rom. 3,24 som et »Trøstens Ord« om Guds nåde ved forløsningen i Jesus Kristus; dernæst nævntes troens løn med det evige liv ud fra Joh. 5,24 og syndernes forladelse med henvisning til 1. Joh. 1,7; ligeledes omtaltes tilskyndelsen »til et helligt Levned« med vægt på Matt. 16,27 (jf. Rom. 2, 6-8), idet enhver fik efter sin gerning, når »Menneskenes Søn« kom i sin Faders herlighed. Plesners forkyndelse kunne kaldes evangelisk, men han slap ikke de fornuftsprægede og moraliserende tendenser. Da biskop N. Faber var på visitats i Humble sogn i 1835, mente han, at Plesner var »vel meget inde paa et blot rationalistisk Gebeet«. I samme retning gik biskop P.C. Stenersen Gads vurdering ved visitatsen i Humble sogn i 1850. Prædikenen var for meget »polemisk imod Tiden«. ¹²

U.A. Plesner stod langt fra de grundtvigske præster, hvortil hans ældste søn hørte. Disse vakte præster deltog i de gudelige forsamlinger, havde talrige vakte til deres gudstjenester og holdt bibellæsninger i deres sogne. De brugte ortodoksiens lutherske andagtsbøger samt Luthers skrifter og prædikener og forkyndte synd og nåde på baggrund af en ortodoks forståelse (lov og evangelium). ¹³ Der var tale om en luthersk-

12 Fra U.A. Plesner er der ikke overleveret prædiker eller prædikenudkast i tiden efter 1830 og frem til hans død i 1861. Heller ikke referater fra landemodeprædikener i Skt. Knuds Kirke, Odense. Jens Rasmussen: *Provst U.A. Plesners virke*, 1979, s. 43f. Jf. H.G.A. Jørgensen: *Sognepræst og Præstegaard, Dansk Præstegaardsliv i Det nittende Aarhundrede: Provst U.A. Plesner*, bd. II, København 1938, s. 18-22. H.G.A. Jørgensens bog er nærmest en kildesamling.

13 Martin Luthers, ortodoksiens og grundtvigske præstevenners syn på gudsforholdet (gudbilledligheden) var anderledes end N.F.S. Grundtvigs. Denne mente, at menneskets forhold til Gud ved syndefaldet var formørket, men det var ikke tilintetgjort. Anja Stokholm har skrevet herom: »Mens Luther bestemmer gudbilledligheden som menneskets retmæssige forhold til Gud og derfor ved syndefaldet må insistere på, at gudsforholdet – det vil sige gudbilledligheden – er fuldstændig ødelagt, så kan Grundtvig, ved at definere menneskets lighed med Gud som ordets samt troens, håbets og kærlighedens mulighed, fastholde tanken om en rest af ligheden med skaberen«; »Det naturlige menneskes vilje er ikke hos Grundtvig som hos Luther trælbundet til synd og Djævel. Skønt antastet af Djævelen har mennesket ifølge Grundtvig fortsat kærlighedens og godhedens mulighed. Det særlige i Grundtvigs tænkning er netop understregningen af det skabte livs dobbelthed: synden og godheden må fastholdes

ortodoks interesse, dvs. luthersk nyortodoksi i forskellige variationer, som også kunne indeholde pietistiske tanker.¹⁴

Vilh. Birkedals forkyndelse var et godt eksempel. Kendt var hans to prædikensamlinger, som de vakte læste. Først udkom i 1848-49 *Synd og Naade, en Postille* med prædikener fra Birkedals tid i Sdr. Omme og Hoven sogne.¹⁵ Dernæst *Naadens Sorg og Sorgens Naade. Prædikener* holdt i Ryslinge kirke og udgivet i årene 1855-57.

Birkedals prædikensamling fra 1848-49 henværte lige stærkt og håndfast synden til loven og nåden til evangeliet: »'Loven er kun en Tugtemester til Kristus' [Gal. 3.24]; den har gjort sin Gjerning, naar den har bragt Hjerterne til *selv* at fordømme Synden derinde og i Verden«; senere i samme prædiken: »See, det er da min Gjerning i det nye Kirkeaar at prædike *Loven* og *Evangelium* for Eder« (prædiken, 1. s. i advent, 1846). Tilhørerne forventede at høre »den alvorlige Tale, som her nødvendig maa lyde om Eders Synd og Elendighed i Verdens Tjeneste, om Død og Dom over Synden, men ogsaa om Naaden og det evige Liv for alle dem, som af Hjertet ville forsage [...] og Troe [...]« dvs. holde fast i dåbspagtens trosbekendelse (3. s. i advent, 1845).¹⁶ Den grundtvigske kirkelige anskuelse med dåbspagt og nadverbord som det væsentlige, var underlagt denne ortodokse forståelse. Enhver kunne ved synd falde ud af sin dåbspagt, men samtidig kunne den genoprettes i syndernes forladelse ved alterbordet. Dåbspagtens genoprettelse

på samme tid. Og de må fastholdes som egenskaber, der kan komme til virkelig og egentlig udfoldelse allerede i det naturlige liv. På den måde kan der hos Grundtvig tales om aktivitet – samtidig med at tanken om menneskets fortjeneste og bidrag til frelsen afvises«. Se Anja Stokholm: »Om forholdet mellem skabelse og syndefald hos Grundtvig og Luther«, *Grundtvig-Studier* 2003, København 2003, s. 88-125 (citeret s. 118f.). Jf. Leif Grane: »Grundtvigs forhold til Luther og den lutherske tradition, *Grundtvig-Studier* 1998, København 1998, s. 21-41 og Anders Holm: »Kunsten at fortsætte reformationen: Grundtvig og Luther«, *Lutherbilleder i dansk teologi 1800-2000*, red. af N.H. Gregersen, København 2012, s. 85-87.

14 P.G. Lindhardt noterede, at »i den ældre grundtvigianske forkyndelse opfattedes endnu lov og evangelium i orthodox og pietistisk mening«; P.G. Lindhardt: *Vækkelse og kirkelige retninger*, 3. rev. udg., Århus 1978, s. 65.

15 Første halvbind udkom i slutningen af 1848: *Synd og Naade. Prædikener på alle Kirkeaarets Søn- og Helligdage, Første Deel, Vinterhalvaaret*, Odense 1848. I 1849 udkom Birkedals prædikener fra »Anden Deel, Sommerhalvaaret« – dvs. trinitatis-tiden. De to halvbind blev herefter »indbunden i smukt Bind« under navnet: *Synd og Naade. En Postille*, Odense 1849. Denne prædikensamling var udbredt. Den udkom i 6. oplag i 1883.

16 Om synden (loven), omvendelsen m.m. læses mange steder i Vilh. Birkedal: *Synd og Naade*, 1849, s. 3, 11ff., 21f., 27, 45, 48f., 72, 84f., 99f., 103f., 144f., 150, 211f., 214f., 233f., 283, 292, 303f., 308, 319f. 329, 435 (citeret s. 12, 14 og 48f.).

skete ved hjertets tro og omvendelse, der var en forudsætning for en tilbagevenden til den brudte dåbspagt (prædiken, 3. s. i advent, 1845):

Ja, Barnesjælen blev i Daabens Stund baaret paa Frelserarme over i Guds Riges forjættede Land. Men, *blev du derinde?* Eller mon du ikke brød din Daabspagt, og blev et Verdensbarn igjen, vandrede du ikke atter ud fra det hellige Land, og fødte din Arv i det Fremmede? Thi, hvis dette, da seer du jo, at der hører ogsaa for dig, som er døbt, en *Omvendelse* til, for at du kan komme *tilbage*. Og er det dit Hjertes alvorlige Mening, at du vil vende om, da staae Herrens Forjættelser, Han gav dig i Daaben, uryggeligt faste fra hans Side, og da skal du atter komme tilbage til din Fader, og annamme Frelsens evige Velsignelser.¹⁷

De vakte tilegnede sig denne tro. Lægprædikanten Peter Larsen Skræppenborg, bosiddende i Dons ved Kolding, havde samme forståelse af dåbspagten som Vilh. Birkedal. De havde en del med hinanden at gøre.¹⁸

Da Birkedal kom til Ryslinge sogn i 1849, blev han hurtigt den toneangivende blandt præstebrødrene og de vakte på Fyn.¹⁹ Birkedals holdninger repræsenterede den teologi, som herskede i den fynske grundtvigske kreds af præstebrødre, som Johan Fr. Plesner efterhånden tilhørte. Denne kreds omfattede også Mads Melbye (Asperup-Rørslev), C. Fr. Kisbye (Aunslev-Bovense), Karsten F. Viborg (Rynkeby-Revninge), H. Agerbek (Øster Hæsing) m.fl.²⁰ Igangsættende var Birkedals prædikensamling fra 1848-49. Aktiviteten i kredsen medførte

17 Om dåben læses mange steder i Vilh. Birkedal: *Synd og Naade*, 1849, s. 21f., 38, 65, 69, 73, 120f., 149, 257ff., 264f., 273, 290ff., 327, 350f., 354f., 395f., 440f., 467f. (cit. s. 65).

18 Jens Rasmussen: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur*, 2016, s. 157f., 243f., 280f.

19 N. Clausen-Bagge: *Grundtvigske Banebrydere. 20 korte Skildringer. Ny Samling*, Odense 1942, s. 13, 25, 28.

20 Disse præster (med undtagelse af C. Fr. Kisbye) var medlemmer af en redaktionskomité i forbindelse med Vilh. Birkedals kirkeforfatningsforslag i 1854. Komiteen omfattede præster, gårdfolk og møllere, i alt 22 personer (syv præster og 15 lægmænd), som var en aktiv del af den grundtvigsk vakte fynske kreds. Komiteen godkendte Vilh. Birkedals kirkeforfatningsforslag den 31. maj 1854. Det blev udgivet på Det Miloske Forlag: *En fri Kirkeforsamlings Stemme i Kirkeforfatnings-Sagen*, Odense 1854, s. 62 (komiteens medlemmer). Se beskrivelse af kirkeforfatningsforlaget: L. Nyegård: *Vilhelm Birkedal. En Levnedstegning*, 1849-70, bd. II, København 1896, s. 145ff. og Jens Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*, Odense 2011, s. 81f.

udgivelser af opbyggelige skrifter med luthersk indhold – bl.a. som værn mod baptisternes og mormonernes mission blandt de fynske vakte.²¹ Både Birkedal, Kisbye og Viborg blev involveret i Johan Fr. Plesners situation.²²

Opgøret

Det kom til et familieopgør, som det ses af sønnens breve til faderen, der er bevaret i U.A. Plesners privatarkiv. Johan Fr. Plesner, i familien kaldt Fritz, har skrevet en del breve, som løber fra 1829 til 1861. Fra perioden 1850-61 foreligger der 34 daterede breve samt 13 udaterede. Nogle af disse breve gengives her i relevante uddrag. Ligeledes bruges andre breve til faderen fra de øvrige børn.²³ Brevvekslingen mellem fader og søn nævnes slet ikke i det eftermæle, som den kirkelige tradition har tegnet af Johan Fr. Plesner.²⁴

Fra midten af 1840'erne kom sønnen sammen med de vakte i Humble sogn. I lægmandsforsamlingerne hørte han grundtvigske præster som Fr. Engelhart Boisen fra Skørpinge og Peter Andreas Fenger fra Slots Bjergby.

I årene 1850-52 var Johan Fr. Plesner kapellan i Bøstrup sogn på Langeland. Her fordybede han sig i Luthers skrifter, som hans fader

21 For det første blev den luthersk-ortodokse andagtsbog *De Bedendes Aandelige Kjæde* fra 1700 genoptrykt i 1852. Den var forfattet af præsten H.J. Hvalsøe. Det Miloske Forlag nåede 12. oplag i 1887. For det andet blev Benjamin Lindners tyske samling af Luthers prædikener, der var oversat af Jørgen Thisted i 1828, gendudgivet i 1854. Denne udgave udkom løbende helt frem til 1903. Det Miloske Forlag havde overtaget rettighederne i 1849 ved auktion over den Wahlske Boghandel. Begge udgivelser hørte til forlagets største succeser og blev flittigt brugt i de vakte forsamlinger. C. Nyrop: *Huset Milo Odense 1748-1898. Ved det Miloske Jubilæum 12. September 1898. Bidrag til dansk Boghandels Historie*, Odense 1898, s. 68-70. Endv. Jens Rasmussen: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur*, 2016, s. 253-60; jf. s. 70-80.

22 Jf. N. Clausen-Bagge: *Grundtvigske Banebrydere*, 1942, s. 10ff., 25ff., 31ff., 38ff., 43ff., 97ff. og Mikkel Crone Nielsen: *Om kirkekamp i en nybrudstid, Vilhelm Birkedal, Torkild Skat Rørdam og Nazarethkirken i Ryslinge*, Ryslinge 2015, s. 37ff.

23 Rigsarkivet (nr. 6130), Ulrik Adolph Plesners og hustru Anna Christine Plesner, født Brandt (1811-1861): Breve m.m.

24 Den kirkelige tradition: Jakob Hansen (Sognepræst i Husby): *Til Minde om Præsten J.F. Plesner i Vedersø og Mindeord ved Pastor J.F. Plesners og Marie Plesners Jordefærd, den 18. Januar 1892*, Kolding 1892; P. Storgaard Pedersen: *Træk af Ringkjøbingegnens Skole- og Kirkehistorie*, Ringkjøbing 1919; N. Clausen-Bagge: *Grundtvigske Banebrydere*, 1942. Johan Fr. Plesner og søsteren Marie døde inden for samme uge, henholdsvis den 9. januar og den 14. januar. Denne ugifte søster havde passet broderens børn og bestyret husholdningen siden hustruen Lucia Marias død den 5. juni 1868.

Johan Frederik Plesner (1815-1892) var søn af af provst U.A. Plesner. Han blev teologisk kandidat 1842 og sognepræst i Vedersø sogn i årene 1856-92. Ifølge hans breve til faderen havde de to et teologisk opgør i 1850'erne. Den unge Plesner var særlig interesseret i Luthers skrifter og præget af nyortodoksi med vægt på synd og nåde. Han udgav to andagtsbøger i 1858-60 med oversættelser fra Luthers skrifter. Johan Fr. Plesner tilhørte kredsen af fynske grundtvigske præstebrødre og var siden en del af det vestjyske grundtvigske miljø. Foto: Det kgl. Bibliotek.

havde foræret ham. Han kom i krise, da han skulle holde gudstjeneste med prædiken. Han spurgte sig selv, hvordan han kunne bruges til forkynner? Siden opholdt han sig hos C. Fr. Kisbye i Skalkendrup Præstegård på Østfyn, som manglede en kapellan. I dette præstehjem kom han i kontakt med »Præstebrødrene i Fyn«, som han udtrykte det.²⁵

²⁵ Fra Johan Fr. Plesners optegnelser, stilet til hans børn, og delvis gengivet i Jakob Hansen: *Til Minde om Præsten J.F. Plesner*, 1892, s. 14. Optegnelserne kendes ikke i sin helhed.

Forandringen mærkedes snart på Johan Fr. Plesners breve til faderen (brev fra »Skalkendrup Præstegaard 29 Marts 1853«): »– Gud hjælpe mig til den rette Frelser, kjære Fader, thi jeg er saa langt fra Barnet og den barnlige ydmyge Tro, som Gud vil have i sin Himmel«. Sønnen prøvede at finde sin barnetro, der var blevet borte i al den akademiske teologi: »Gud føre mig fra min kjøbenhavnske Universitets-Theologi, det er mig ingen lille Anstødsten, siden jeg har lært lidt levende Christendom«. Han havde lært professor H.N. Clausens teologi at kende under sit teologistudium i 1830'erne.²⁶ I denne sammenhæng understregede sønnen over for faderen, at »Luther er mig vigtig til Hjælp, en dygtig Mand baade mod [H.N.] Clausen og [H.L.] Martensen«, tidens to væsentlige danske teologer – »Af ham [Luther] kan jeg egentlig sige jeg har lært Christendom, saa at jeg tør prædike med Frimodighed uden altfor stor Frygt«.

Et halvt år boede Johan Fr. Plesner hos Kisbye og hjalp ham i embedet, bl.a. med undervisning af konfirmander og ungdom. Herefter, i starten af 1854, var det meningen, at han skulle være kapellan for Vilh. Birkedal i Ryslinge, fordi denne skrantede og var svækket (jf. nedenfor), men da hans fader pludselig var blevet syg, måtte han i stedet en tid være hjælpepræst for faderen. Snart gik det igen den forkerte vej med Plesners tungsind og anfægtelser. Samtidig blev han syg og måtte på faderens bekostning rejse til København for at lade sig undersøge af lægen, professor Carl Emil Fenger – en broder til P.A. Fenger. Ifølge sønnens brev til faderen af 26. oktober 1854 fik Fenger overtalt ham til at blive indlagt på Frederiks Hospital. Det skete på Fengers medicinske afdeling B den 27. oktober 1854 under navnet Fritz Plesner.²⁷

Fengers præcise diagnose kendes ikke, for Plesners journal er formentlig anset for så privat, at den ikke er arkiveret officielt i Frederiks Hospitals journalarkiv.²⁸ Plesner har antagelig været Fengers private

26 Jens Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 103-10.

27 Rigsarkivet. 257. Frederiks Hospital, Patientprotokol. 1854, 1. April – 1855, 31. Marts m.m. Pakke nr. 689, folioside 205, patient nr. 2122. Protokollen brugte kalde-navnet: Fritz Plesner. Carl Emil Fenger (1814-1884) gjorde sig bemærket i 1840'eren som kirurg med speciale i patologisk anatomi. Siden voksede ønsket om at forlade teori til fordel for praksis, og i 1852 blev han ansat som overlæge på Frederiks Hospitals medicinske afdeling. Under koleraepidemien i 1853 ledede han – sammen med andre læger – kampen mod sygdommen i København. I tre omgange var han finansminister. Senere blev han borgmester i København. Var folketingsmand fra 1861-76. Vilh. Birkedal stod Fenger nær. Fengers brødre var de grundtvigske præster Johannes Ferdinand Fenger og Peter Andreas Fenger.

28 Journalen findes ikke: Rigsarkivet. 257. Frederiks Hospital, Medicinsk Afdeling B, 1852-1909 Journaler, 1854, Juli-1855, April, pk. 7-8; jf. Medicinsk Afdeling A, 1852-

patient. Indlæggelsen var omgivet med en vis tavshed, for Plesner søgte embeder.

Fenger havde oplyst Johan Fr. Plesner om, at »det er den legemlige Sygdom, som foraarsager den aandelige« (udateret brev, stempel 1854). Plesner havde dog mere fokus på sine sjælekvaler end den legemlige sygdom. Han skrev til faderen om sin indre »Frygt og Uro« og ville bede til, at »dog ikke min Synd skal endnu blive større end den er« (brev af 26. oktober 1854). Syndebyrden gav ham følelsen af uværdighed. Anfægtelsen for ham var, om han kunne forkynde for en menighed.

Fra hospitalet skrev sønnen i brev af 11. december 1854, at han endnu ikke havde betalt opholdet på hospitalet – »Jeg har desværre ødslet meget med mine Penge«, især pga. rejser til P.A. Fenger i Slots Bjergby. Det fremgik af brevet, at den bekymrede fader opfordrede ham til at have viljestyrke:

Det er dyrt at ligge her, 48 Rd. maanedlig, og jeg skal endnu blive her nogle Uger, siger Lægen; men bliver jeg rask til Spil og Legen, saa at jeg nogen sinde tør paatage mig Præste-Embedet, saa faaer det jo være [...] Og nu kjære Fader [...] gid jeg dog endnu maa ved Guds Hjelp blive en ret Søn for dig – Ja, at det dog ikke maa være for silde for mig nu; men alt er saa forfærdeligt svagt i mig, navnlig min Villie, og jeg maa tilviske som du skriver, Villie med al Alvor, men jeg leder endnu efter Sjæls-Emner, og maa kun finde dem igjen for Gud.

En lille uge herefter (18. december) skrev Plesner til sin fader om sin tilstand. Han turde ikke håbe på at kunne følge lægens råd om at slippe de overmægtige tanker om synd:

[...] – og for mig synes Alt aandeligt at blive mere dødt, som det legemlige forbedrer sig. Saa at jeg idet jeg giver mig mere og mere ind under Lægens Raad at jeg slipper disse Tanker, hverken i den ene eller den anden Henseende nu er til det, alt mere synes at slippe det Haab, der dog noget kan holde mig oppe, og den Ro, der som en følge deraf mere og mere kommer, ængstes jeg for – Gud se i Naade til mig og holde den onde Magt, hvis Fordærvelse er over mig i denne Tid.

1909 Journaler, 1854, Juli-1855, Februar, pk. 8-9. Journalerne er arkiveret efter udskrivelsestidspunkt.

Kun »det legemlige forbedrer sig«. Plesner kæmpede fortsat med tanken om, at »Alt er Synd for mig, Spisen, Drikken, al Adspredelse, hver Beskæftigelse« (brev, Juledag 1854). Denne psykiske tilstand har formentlig givet de fysiske problemer, som Fenger havde held med at behandle. Sygdomsbilledet kan – med et moderne udtryk – beskrives som en depressiv tilstand, der påvirkede kroppen negativt. Plesners fynske præsteven Karsten F. Viborg i Rynkeby havde den forståelse nogle år senere, at Plesners tilstand var lige meget præget af hans legemlige sygdom og af hans sjælekvaler.²⁹

Johan Fr. Plesner blev udskrevet fra Frederiks Hospital den 6. januar 1855.³⁰ I nogle optegnelser, som var overleveret til hans børn, havde han langt senere skrevet: »Som legemlig helbredet blev jeg udskreven fra Hospitalet, men min Sjælstilstand var daarlig – Bønnen, navnlig efter Luthers Katekismus men kun svag, mat Bøn, blev dog ved; ogsaa det var Guds Naade, som holdt paa mig i min aandelige Død, saa jeg dog ikke helt slap ham«.³¹

Der findes efter udskrivelsen fra Frederiks Hospital ingen breve fra Plesners hånd, men af søsteren Marie Sophie Plesners brev til faderen 10. oktober 1855, fremgik det, at »Fritz« tog sig af efterårskonfirmationen i Humble sogn, medens faderen var på rejse til København med datteren Johanne, som skulle konsultere læger pga. alvorlig sygdom. På samme tid skrev U.A. Plesner til hustruen fra København (dateret oktober 1855), at han ville skrive »et Par linier til Fritz«, som passede embedet i Humble. Sønnen Matthæus Plesner, senere praktiserende læge i Hillerød, glædede sig i brev af 22. december 1855 til faderen over, at broderen Johan Frederik var hjemme i Humble for at hjælpe den gamle fader med embedsforretningerne i den forestående jul, og at det så ud til, at broderen fik Vedersø præsteembede, som han havde søgt; det betød dog, at faderen nu måtte tage en kapellan til hjælp, hvilket Matthæus stærkt opfordrede til. Faderen måtte imidlertid klare julen alene, for Johan Frederik var netop rejst til C. Fr. Kisbye i Skalkendrup præstegård for at fejre julen. I et brev herfra svarede Johan Frederik den 21. december på et brev fra faderen. Trosforskellene var

29 Se den grundtvigske præst Karsten F. Viborgs (Rynkeby-Revninge) brev (1861) til Johan Fr. Plesners betroede, pastor Chr. Østergaard i Husby. Brevet refereres i Jakob Hansen: *Til Minde om Præsten J.F. Plesner*, 1892, s. 18f.

30 Rigsarkivet. 257. Frederiks Hospital, Patientprotokol. 1854, 1. April – 1855, 31. Marts m.m. Pakke nr. 689, folioside 205, patient nr. 2122. Prisen for opholdet på lidt over to måneder var 99 rbd. og 67 skilling.

31 Jakob Hansen: *Til Minde om Præsten J.F. Plesner*, 1892, s. 14.

nu afgørende. Taknemmeligheden og hengiveheden for faderen var erstattet af en mere kritisk tone:

Tak for dit Brev, kjære Fader [...] Gud være Tak, der dog have til trods for al min Forsyndelse og Vantro, endnu bevarer mig i den rette Lære, i Ordet om den levende Guds Søn, thi saalænge jeg endnu har det mindste af hans Munds Ord, har jeg endnu en Guds Kraft til Salighed – og jeg tør dog, Gud være lovet sige, at ganske har Gud ikke tilladt Satan at rive mig ud af hans Haand, og jeg kan endnu skrive, hvor meget jeg end har lidt; hvor Synden dog er en forfærdelig Fjende, thi den føder Død, deri dræbes Livet, det evige Liv i Mennesket, og fødes kan kun dette paa ny, naar vi komme i Troens Samfund med den levende Guds Søn, der som et Offerlam bærer al vor Synd – Gud lære mig endnu paa den rette Maade at takke for Naaden, han i Christo har givet mig, og at give ham Æren; thi dette er det jo dog han vil, paa det at hans Navn maa blive priset; ja, kjære Fader, der er visselig intet andet at gjøre, end at staa fast, stærk i Troen, naar Anfægtelsen kommer; men da gjelder det jo ogsaa i saadan tid at henflye med barnlig Tro til Guds Naade i Christo, og som et Guds Barn at tro alle sine Synders Forladelse, skjøndt Hjertet føler det modsatte, og det kan kun den, hvem Gud har ydmyget til at sige i Hjertet: Gud være mig Synder naadig, den, som ret har grebet Jesum Christum i Troen, og lært at kalde sig selv en arm Synder, der maa bede om Naade [...]

Sønnen skrev videre, at han var »i Sandhed troende Christen«, men anfægtelsen betød tvivl. Han skrev i vækkelsens sprog om at være stærk i hjertets tro, når anfægtelsen kom. Midlet var bønne: »Det er ene ved Bønnen jeg kan styrkes«. Han fandt, at faderen holdt sig for meget til fornuften:

At jeg, kjære Fader, er kommet til at skrive om mine »Tanker« hidrører vistnok fra dit Brev, thi for mig staar det idetmindste, som en farlig Omvej at søge efter Gud med Fornuften, thi ligesom det jo er fra Hjertets Forhærdelse, Paulus siger, at den formørkede Forstand kom [Ef. 4,17f.], saaledes er det jo ogsaa Hjertets Tro, alene Tro med Hjertets forsæt, som har grebet Naade over Naade i Christo Jesu, i hvem der alene er Retfærdighed [...], hvorfra det nye Liv udgaar til at gjøre Alt nyt – og vi ere jo ikke ret Hele, kjære Fader, saa længe det Syndens Væsen, der er Fjendskab mod

Gud, bor i os; og jeg synes rigtignok, at dertil maa det komme med enhver Sjæl, der vil frelses, at han maa kaste alt sin hen som et besmittet Klædebon, og iføre sig Christi Retfærdighed [...]

Kun »Tro med Hjertets forsæt« kunne gribe nåden. Faderen reagerede formentlig, men skrev også om den glædelige nyhed, at sønnen havde fået embedet i Vedersø sogn. Det fremgik af sønnens svar Nytårsaften 1855:

Tak for dit Julebrev, kjære Fader, og for Budskabet deri om Vedersø Kald; ja jeg skulde og baade glæde mig over Guds store Barmhjertighed imod mig, at Han giver mig ikke alene mine Synders Forladelse i Christo, men endogsaa at maatte vidne for andre om hans Naade og Sandhed – ja Gud har kaldet mig, men at det dog maa forundes mig at være tro imod den Herre og Frelser, der som en god Hyrde har ledt indtil i dag efter mig, der som et vildfarende faar, slet intet kjendte til Ham og Hans Røst – Han bevare mig dog, at jeg maa blive hos Ham, der alene har Livets Ord. Nej! aldrig er det min Mening, kjære Fader, at Fornuften skulde alene kunde lægges til Side i Salighedens Sag; men blot dette, at ikke den, men at det med Naadeordet kaldte og af Christo grebne Hjerter er Udgangspunktet, som den gamle Salme siger: »Vor Tro er den Forvisning paa, at vi Guds Naade have, som Ingen af sig selv kan faa, men det er Aandens Gave, den faste Grund i Hjertet lagt ved Ordet om den Naadepagt, som ere i Christo stiftet«,³² og at med denne Hjertets Tro paa den levende Guds Søn i hvem vi blive Guds kjære Børn paa ny, medens vi før vare Hans Vredes Børn, skabes der en ny Kjærlighed og Lydighed, saa at det bliver Virkelighed i os, at det Gamle er forsvundet, og alt er bleven Nyt – og Gud hjælpe mig dog at se hen ene, ene til Ham, der blev ophøjet for os i Østen og at tage Hans Ord og det levende Bud i Hjertet til trods for alt hvad min Forstand og mit Hovmod kan sige derimod, at jeg dog som en bedragende Synder maa lære ikke at ville begribe det, før jeg troer det, men at troe det af et enfoldigt Hjerter, thi det veed jeg, at kun en saadan Tro kan og bør sige det ene frelsende Ord: »Jeg arme Synder er dog et frelst Guds Barn«, og dertil frelse Gud for Jesu Christi Skyld med sin egen Hellig Aand mig, dig og os alle! Amen! [...]

32 DDS nr. 577.

Brevene fra 21. december og nytårsaften 1855 viste sønnens tanker. »Hjertets Tro paa den levende Guds Søn« var udgangspunktet og ikke »den formørkede Forstand« eller »at søge efter Gud med Fornuften«. Synden »føder Død«, og fødes kan livet kun paa, når Gud lærer os »at takke for Naaden«. Erkendelsen af egen synd og hjertets tro på Guds nåde var grundlaget. Denne opfattelse udfoldede Plesner med henvisning til H.A. Brorsons salme: »Vor Tro er den Forvisning paa« og i sin bibelske fortolkning med frie formuleringer fra skriftsteder,³³ så troen blev oplyst ved Skriften. Han kritiserede faderen, fordi han ville »begribe« Ordet med forstanden og ikke først tro »Hans Ord og det levende Bud i Hjertet«. Faderen brugte fornuften alt for meget i sin tilgang til åbenbaring og tro. Det var karakteristisk for supranaturalismen, at den lagde stærk vægt på åbenbaringens nødvendighed og Skriftens autoritet, men den inddrog samtidig fornuftens naturlige erfaring. Det drejede sig om ved fornuftens hjælp at udlede (»begribe«) troens indhold af Skriften. De overleverede prædikenudkast fra U.A. Plesners hånd gav et fingerpeg herom (se ovenfor).

Johan Frederik Plesner blev i april 1856 gift med Lucia Maria Hastrup, der var datter af godsejer J. Hastrup, som ejede godset Hjortholm i Humble sogn. Sønnen skrev allerede den 26. februar til faderen efter udnævnelsen til Vedersø præsteembede i Vestjylland. Han omtalte sit besøg hos biskop Jacob Brøgger Daugaard i Ribe, som var faldet meget glædeligt ud. Plesners indsættelse foregik i Vedersø kirke midfaste søndag den 2. marts 1856. Få dage senere den 6. marts 1856 kunne han fra Vedersø præstegård skrive til faderen. Sønnen talte om den betroede menighed, som han »skal vogte paa«. Trøsten for ham var, at Gud »kjende mig dog som sin endnu«. Men så skulle han også kende sin egen svage vilje, »den med Arvesyndens fordærvede fjendske Vilje«, som hele tiden måtte underlægges Guds vilje for at holdes nede. Barnedåbens nåde og gerning blev nævnt som udgangspunktet:

Tak, kjære Fader, for al din Godhed med mig, ogsaa her den sidste – med den er jeg nu, næst Guds Naade, kommen her til mit Kald og den mig af Christo Jesu betroede Menighed, den jeg skal vogte paa, som paa hans dyrekjøbte Menighed [...] – hertil hjælpe mig dog Gud, og styrke med sin Kjærlighed det Svage Halte, at jeg dog

33 Bl.a. kan nævnes følgende skriftsteder, som formentlig har været Johan Fr. Plesners inspirationskilde i brevene 21. december og nytårsaften 1855: Matt. 18, 12-14; Luk. 15, 4-7 og 18,13; Joh. 1, 16,29.36 og 10,11-31; Ap. G. 8,37 og 11,23; Rom. 10,10; Ef. 4,17f.; Hebr. 9, 11-28.

maa blive hans – Ja, Han er nidkær med sine Børn, at de ikke skal fortages, han forlade mig endnu al min Synd og vreste mig fra den, Han kjende mig dog som sin endnu – men saa skal jeg ogsaa give min Villie, den med Arvesyndens fordærvende, fjendske Villie ind under hans Villie – Nej, der er dog intet Andet, der frelser, end som et stakkels faldent Barn at komme med det syndige Hjerter hen til den levende Guds Søn, og blive med Hjerterets Tro hans egen dyrekjøbte Ejendom – vi i Ham og hans Ord i os – Gud hjælpe mig dog dertil og give mig en enfoldig Tro igjen. Det er den Tro, som jeg aldrig har ment, siden jeg lærte Vor Herre Jesum at kjende, at du havde, kjære Fader, og at du ikke kjendte Gud i Christo Jesu som denne levende forbarmende Fader, der elsker os mere end Moder sine Børn – Gud bevare os dog Alle, at vi ei skulde bedrage os selv, eller rettere bedrages af Satan, men lade os drage af Faderen til Christum, der kalder paa os med Livsens Ord for at bringe os til sin og vor Fader, hvis Billede kun han igjen, naar vi troe paa Ham og hans Gjærning i Daaben, han give os. – ja Gud den almægtige, for hvem Intet er umuligt, berede og danne dog mit Hjerter, at jeg ikke flyer Ham, men kommer som en arm Synder [...]

Arvesyndens fjendske vilje betød et syndigt hjerter, og kun den forbarmende Gud kunne fastholde os i hjerterets tro på nåden i Kristus (lov-evangelium). Denne tro havde faderen ikke, mente sønnen. Faderen havde tidligere udtrykt, at mennesket ikke var totalt uskikket til det gode i denne verden, men at mennesket kunne vokse i »et dydigt Levned« (se ovenfor).

Johan Fr. Plesner fortsatte i samme kritiske stil i brevet til faderen fra Vedersø præstegård den 11. juli 1856:

Kjære Fader [...] ja, Gud give dig for Jesu Christi Skyld at høre den Livsens Herre og Fyrste, der døde for sine og al Verdens Synners Skyld og opstod med et evigt Livs Haab, at vi skulle leve som Guds Børn; og ham den Herre Jesum kunne alle jo finde; thi han er med Sine alle Dage; men at du, kjære Fader, ikke saaledes har fundet Ham, det er visselig min Overbevisning, thi saa veed jeg vist, at du havde lært mig at kende Ham – Gud hjælpe dig og mig og os alle til at finde Ham, i hvem Livet og Vejen og Sandheden alene er, saa først ere vi frelst fra ham, der er en Løgner og Morder fra Begyndelsen, og som har myrdet saa mange, mange Sjele; ja, om dette kan jeg ikke lade være at skrive dig til, kjære Fader, thi den, der fører og finder Jesum, han er Salig, og uden ham er det jo

Tomhed og Død; hvor stort og godt og klogt det end seer ud, det er dog Fortabelse fra Guds Aasyn, naar det ikke er i den levende Guds Søn – og jeg troer saavist, at naar du hører Sønnens Røst, saa vilde du følge den og takke Faderen, der frelser det fortabte – dog jeg kan jo ikke lære dig ham at kjende, deri er du kommen saa langt, langt bort fra Ham igen, men jeg har dog den fortrøstning til ham, at han ikke slipper mig, allerede det er stort at være fri for Fortabelsen [...]

Opfattelsen var ikke til at tage fejl af. Opdragelsen af sønnen og familiebaggrunden spillede formentlig ind i faderens svarbrev, som ikke kendes. Sønnens brev fra 18. september 1856 kunne måske henføres til faderens reaktion. For taknemmeligheden for barndommen i Humble præstegård udtryktes i stærke vendinger: »Tak for den Tid, vi var igjen[nem] i det gamle Hjem, jeg har saameget at takke dig for [...] Gud lære mig at takke dig og han give dig – han vil det – han vil det – Frelse i Christo Jesu, ja Retfærdighed, Fred og Glæde. Fader, bed for mig. Din hengivne Søn Fritz Plesner«.

De følgende års breve fra sønnen fortsatte i samme spor, f.eks. julebrevet af 22. december 1857: »Kjære Fader. Ja, hvor er han dog Barmhjertig mere end en Moder med sit Barn, at han vilde bære al den forsmædelige Syndeskyld og Syndebyrde og lægge den på sig med al denne Afskyelighed og Usalighed, for at vi ikke skulde døe i vore Synder, men have et evigt Liv hos ham i Hellighed, Uskyldighed og Salighed«. Modsætningerne mellem fader og søn var dog ikke følelsesmæssigt værre, end at faderen sammen med sønnerne Christian (senere arkivembedsmand) og Matthæus kunne besøge Vedersø præstegård i slutningen af august 1858 – ifølge U.A. Plesners rejsebreve til hustruen.

Der blev en afslutning på diskussionen mellem fader og søn. Den 18. januar 1861 gentog sønnen indtrængende i brev til faderen, der var blevet alvorlig syg, om synden og Jesu Kristi tilgivelse.³⁴ Den gamle Plesner døde den 13. februar 1861. Følelsesmæssigt har sønnen sandsynligvis været afhængig af faderens stærke personlighed. Brevene vidnede om sønnens bekendelsesiver overfor faderen. Det var blevet et personligt anliggende, hvor sønnens uligevægt hele tiden lurede.

Johan Fr. Plesner måtte forlade embedet i november 1861, men kom tilbage til arbejdet i april 1862. Han havde – ifølge N. Clausen-Bagge

34 Johan Fr. Plesners brev af 18. januar 1861 til faderen på hans dødsleje har jeg i et afskrevet uddrag. Det ligger ikke i Rigsarkivet (nr. 6130), Ulrik Adolph Plesners og hustru Anna Christine Plesner, født Brandt (1811-1861): Breve m.m.

– fundet hvile i dåbspagten trosord under opholdet hos sine fynske præstebrødre, præsterne C. Fr. Kisby i Aunslev og Karsten F. Viborg i Rynkeby. Sidstnævnte korresponderede med Johan Fr. Plesners betroede, pastor Chr. Østergaard i Husby. Viborg mente, at Plesners standpunkt var evangelisk gennem læsning af Luthers skrifter, men »han var forkyst i sin Samvittighed [...] Hans Tilstand, som var halvt af sjælelig, halvt af legemlig Art, følte han som en Besættelse. Han trængte stadig til udvortes Tegn, for at han kunde holde sine Tanker til Guds Ord«. ³⁵ Plesners følelse af uværdighed pga. synd blev efterhånden ændret i bevidstheden om de troendes dåbsfællesskab. Grundlaget var Grundtvigs kirkelige anskuelse. Plesner blev en ledende skikkelse for de grundtvigsk vakte på den jyske vestkyst. ³⁶

Lutherstudier

Johan Fr. Plesners trængsler og anfægtelser, der i høj grad skabte modsætninger til faderen, ophørte ikke, så længe den gamle Plesner levede. De fortsatte således i Vedersø præstegård. Når han gik på husbesøg, havde han ofte et af Luthers skrifter med sig, for ikke at være helt alene. Vilh. Birkedal, der selv havde en fortid som kateket i Ringkøbing, anbefalede Plesner til egnens præster. Det gjaldt især præsten i Husby, Chr. Østergaard, som havde været Birkedals betroede, og som nu var en støtte, når Plesner ved lørdagens prædikenforberedelse blev grebet af frygt. ³⁷

Plesner kastede sig for alvor over Lutherstudier. Læsningen havde sjælesørgerisk betydning for ham. Frugten af disse studier blev to bøger. Den første udkom med følgende titel: *Nogle gode christelige Ord, talte af dr. Morten Luther, naar han sad tilbords med sine Venner. Oversat efter de saakaldte Tischreden (Walch, 1743), af J.F. Plesner, Præst i Vedersø*, trykt i København 1858. Den anden udkom et par år senere: *Dr. Morten Luthers Beskrivelse af og Advarsel mod Sværmerne. Udtaget og oversat af J.F. Plesner, Præst i Vedersø*, trykt i København 1860.

Begge bøger var udgivet af »Foreningen til christelige Opbyggelseskrifters Udbredelse i Folket«. De kunne købes hos »Bogbinder

35 Brevet er refereret i Jakob Hansen: *Til Minde om Præsten J.F. Plesner*, 1892, s. 18f.

36 Den grundtvigske tradition: N. Clausen-Bagge: *Grundtvigske Banebrydere*, 1942, s. 38-42; Clausen-Bagge henter mange af sine oplysninger fra Jakob Hansen: *Til Minde om Præsten J.F. Plesner*, 1892, s. 17-23 og P. Storgaard Pedersen: *Træk af Ringkøbingegnens Skole- og Kirkehistorie*, Ringkøbing 1919, s. 68-74.

37 Jakob Hansen: *Til Minde om Præsten J.F. Plesner*, 1892, s. 17f.

Falks Enke, Lille Kjøbmagergade 63«. Blandt foreningens udgivne bøger fandtes også andre bearbejdelser af Luthers skrifter, tillige med flere bodsfromme andagtsbøger, som de vakte læste. Forfatterne var ortodokse teologer som Christian Scriver, Heinrich Müller og Johann Arndt.³⁸

I forordet til *Advarsel mod Sværmerne* nævnte Plesner, at der var tale om en oversættelse og et udvalg fra Luthers skrifter, taget fra Johann Georg Walchs udgave fra 1740ff.³⁹ Plesner må have gennemgået sidste binds omfangsrige indholdsfortegnelse på 120 sider og udvalgt de stykker fra Luthers skrifter, han ville bruge til at beskrive emnet om sværmerne, der var særdeles aktuelt pga. religionsfriheden med Grundloven i 1849. Følgen var, at baptister og mormoner i 1850'erne kraftigt missionerede blandt de vakte over hele landet. De vakte grundtvigske præster i Folkekirken søgte at advare.

Den samme selektive fremgangsmåde brugte Plesner i bogen om Luthers bordtaler, genfortalt af venner, hvor han udvalgte og sammensatte bordtalerne efter kapitlerne i Walchs udgave, som han oversatte således: »Om Synden«, kap. IX⁴⁰ – »Christus er sand Gud«, kap. VII⁴¹ – »Om Loven og Evangeliet«, kap. XII.⁴² Plesner valgte dermed at bruge tre kapitler ud af 80 i Walchs udgave af *Tischreden*. Hvert af de tre kapitler blev gengivet i Plesners tolkning med egen inddeling og nummerering. I hvert af Plesners tre kapitler blev der flyttet rundt på de enkelte bordtaler i Walchs nummering. Plesner gav nye tolkende overskrifter i alle sine afsnit og henviste i parentes til de forskellige nummererede bordtaler fra Walchs udgave. Eksempelvis i Plesners afsnit »11« blev to bordtaler gengivet under overskriften »Hvorledes Christus ret bliver vor. (40. 152.)«. ⁴³ I parentesens nævnte

38 Se boglisten bagest i Martin Luther: *Beskrivelse af og Advarsel mod Sværmerne*, 1860. Jens Rasmussen: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur*, 2016, s. 88ff., 95ff.

39 D. Martin Luthers sowol in Deutscher als Lateinischer Sprache verfertigte und aus der letztern in die erstere übersetzte Sämtliche Schriften. Herausgegeben von Johann Georg Walch, bd. 1-23 (24), Halle 1740-1753.

Læst online i oktober 2016:

<http://www.lutherdansk.dk/WA/D.%20Martin%20Luthers%20Werke,%20Weimarer%20Ausgabe%20-%20WA.htm>. Eller: <http://www.maartenluther.net/>

40 Martin Luther: *Nogle gode christelige Ord, talte af dr. Morten Luther, naar han sad tilbords med sine Venner. Oversat efter de saakaldte Tischreden (Walch, 1743), af J.F. Plesner, Præst i Vedersø, København 1858, s. 3ff.*

41 Ibid., s. 25ff.

42 Ibid., s. 79ff.

43 Ibid., s. 47.

Plesner Walchs nummering af bordtalerne fra dennes kap. VII: »Von dem Herrn Christo«. ⁴⁴

Derved blev Plesners oversættelse en personlig tolkning tilrettelagt efter hans læsning. Formålet var at dele denne læsning med menigheden til fælles opbyggelse og andagt. Plesners oversættelse af udvalgte bordtaler var i høj grad en del af andagtslitteraturen. Han koncentrede sine emner, dels om synden (arvesynden), dels om Kristusåbenbaringen og tilgivelsen (forsoningen) samt disse to emners indbyrdes sammenhæng med den luthersk-ortodokse lære om lov og evangelium. Centrum for det hele var 1800-tallets nyortodokse teologiske forståelse af synd og nåde, som især prægede de vakte grundtvigske præster, f.eks. Vilh. Birkedal i dennes prædikener.

Plesner fremhævede eksempelvis en bordtale, hvor Luther udtrykte sig om arvesynden med henvisning til kirkefaderen Augustin: »Arvesynden efter Daaben er som et Saar, der begynder at læges. Det er vel et virkeligt Saar, men det bliver dog læget, kommer sig dagligt, om det endog ømmer sig og gør ondt. Saaledes bliver Arvesynden ved at være i de Døbte, indtil vi døe«. ⁴⁵ Plesner citerede også fra bordtalerne om fornuften: »Fornuften vilde gjerne, at Synd ikke skulde være saa stor og stærk en Magt, som Gud gjør den til i Skriften«. ⁴⁶ Det afgørende var, at »Gud, som offentlig har ladet forkynde og tilbyde Enhver uden Undtagelse Syndsforladelse, naar de erkiende og bekiende Synden, han bliver ikke af et andet Sind, men er sanddru og holder Ord«. ⁴⁷ Gud sendte sin Søn med det formål at befri mennesket fra synd og forbandelse. Det var klart, at »hverken Loven eller Lovens Gierninger frie [os] fra Forbandelsen, men Christus alene er den Mand, hvem Gud undte denne Ære«. ⁴⁸ Slutningen af Plesners bog handlede om lov og evangelium. I en bordtale citererede Luther Augustin vedrørende lov og evangelium: »Saaledes bliver Loven opfyldt, at der skiænkes os Tilgivelse og Forladelse for hvad vi ikke opfyldte«. ⁴⁹ Synd og nåde (lov

44 D. Martin Luthers sowol in Deutscher als Lateinischer Sprache verfertigte und aus der letztern in die erstere übersetzte Sämtliche Schriften. Herausgegeben von Johann Georg Walch, bd. 22, Halle 1743. Johan Fr. Plesner har anvendt følgende kapitler af Luthers *Tischreden*: VII, Von dem Herrn Christo, pag. 378 ff.; IX, Von der Sünde, pag. 532ff.; Vom Gesetz und Evangelio, pag. 638ff. Luthers *Tischreden* fylder i Walchs udgave 2413 sider fordelt på 80 kapitler.

45 Martin Luther: *Nogle gode christelige Ord*, 1858, s. 4.

46 Ibid., s. 8.

47 Ibid., s. 10.

48 Ibid., s. 47.

49 Ibid., s. 93.

Vilhelm Birkedal (1809-1892) var fra 1837 kateket i Ringkøbing, dernæst 1840 sognepræst i Sdr. Omme og Hoven sogne og fra 1849 i Ryslinge sogn. Han var inspireret af N.F.S. Grundtvigs kirkelige anskuelse og frihedssyn. Hans forkyndelse var præget af en nyortodoksi med vægt på synd og nåde ud fra læren om lov-evangelium. I de fynske grundtvigsk vakte kredse spillede han en betydelig rolle. Siden blev Birkedal kendt på sin kritik af Christian IX i forbindelse med krigsnederlaget i 1864 til Preussen. Det kostede ham stillingen som sognepræst i Ryslinge. Herefter dannede han sammen med en kreds af vakte Ryslinge frie menighed i 1865, der i 1868 med valgmenighedsloven blev til en valgmenighed. Politisk var han konservativ og sad i Rigsrådet 1864-66. På grund af politiske uoverensstemmelser med Ryslinge valgmenighed, der var præget af Venstres holdninger, valgte Birkedal i 1885 at trække sig fra sin stilling som valgmenighedspræst. Foto: Det kgl. Bibliotek.

og evangelium) var det centrale for Plesner, hvilket også var afgørende i hans breve til faderen.

Tusmørkestunden

Birkedal var på mange måder et eksempel på præstebrødrenes nyortodokse forkyndelse om synd og nåde, og det passede sammen med tankegangen i Johan Fr. Plesners breve til faderen. Birkedal prøvede noget lignende som Plesner, idet han fik sjælekvaler med syndebyrden. De grundtvigske venner på Fyn og Sjælland søgte at hjælpe og opmuntre dem begge, og det kaster lys over det broderlige grundtvigske vækkelsesmiljø i midten af 1800-tallet. Birkedals forhold skal her kort skitseres.

I Hoven kirke i begyndelsen af 1847 stod Birkedal på prædikestolen og følte sig ramt og forpint. Det blev tolket derhen, at han var »sjælesyg«. ⁵⁰ Selv sagde han, at sygdommen sad i blodet, for »Sjælen er i Blodet«, som Moses sagde. Han skrev i sine erindringer *En Livs-Førelse*, 1863:

Jeg måtte kæmpe for at holde stand,
når dødssyg jeg på prædikestolen trådte. –
I seksten år jeg stred i prøvens land,
at ikke hulken ordet kvæle måtte;
jeg måtte kæmpe imod tørkens brand,
som vilde mig min sjæl for fylden blotte;
jeg kæmped' for at tro fra hjærtens grund:
»Min Gud er ikke vred. Han elsker kun!«. ⁵¹

Måske var Birkedal ramt af en overmægtig følelse af synd og skyld, der ganske overskyggede nådens tilsigelse, og som hindrede ham i »at tro fra hjærtens grund«.

Birkedal aftrykte i *Personlige Oplevelser* (1890) et kærligt trøstende brev fra P.A. Fenger af 13. december 1848. Heri fremgik det, at Birkedal i december 1848 stadig var syg og derfor søgte lægehjælp i København. Der var tilsyneladende ikke tale om indlæggelse på Fre-

50 Om betydningen, se *Ordbog over det danske Sprog*, Ordnet.dk: »sjæle-syg, adj. (jf. -sygdom og sinds-, sjælssyg) som er syg i sjælen, mangler sjælelig sundhed; (varigt, alvorligt) nedtrykt, mismodig, sjæleligt forpint, sygeligt sentimental«.

51 Gengivet fra L. Nyegård: *Vilhelm Birkedal. En Levnedstegning*, 1809-49, bd. I, København 1895, s. 340. Jf. Johs. Monrad: *Vilhelm Birkedal*, Folkets Førere, 1. række, København 1919, s. 36.

deriks Hospital, men derimod om privat konsultation.⁵² Det var formentlig lægen, prof. C. E. Fenger, som Birkedal opsøgte. I Birkedals *Oplevelser* blev der ikke lagt skjul på, at han havde »ham [Fenger] meget at takke for, da han i mange Aar var min omhyggelige Læge«. Fenger hørte til Vilh. Birkedals nære venner – helt fra skoletiden, hvor de begge i slutningen af 1820'erne var blevet undervist på Borgerdydskolen i København, bl.a. af den lidt ældre broder, P. A. Fenger.⁵³

Kort tid efter sygeopholdet i København fik Birkedal i februar 1849 nyt embede i Ryslinge. I tiltrædelsesprædikenen, 4. s. efter påske 1849, formulerede han i få sætninger indholdet af sin forkyndelse for menigheden i Ryslinge: »Derfor, Venner! Brødre! Her see I, hvad det er for en *Fred*, jeg ikke vil forkynde og bringe: *Ikke Fred*, men *Kamp* i Herrens Navn imod Synden, imod den Pestaand, som gaaer over Verden og afsvier alle grønne Blade, gjør Sjælene tørre og visne, udsuger Hjerterblodet, og endelig gjør os til Dødens Trælle«. ⁵⁴

Her var unægtelig en association til Moses' sjæleblod, for når hjerterblodet blev udsuget, så udtørredes sjælen, og dødens og syndens trældom voksede. Syndebyrden fyldte således meget i Birkedals forkyndelse. Birkedals krise 1847-48 handlede bl.a. om denne fastlåste position, der kunne få ham til at tvivle på nådens tilsagn. Krisen fremgik også af et digt fra oktober 1852, hvor han så tilbage på krisen i 1847-48. Det fik overskriften *Tusmørkestunden*, gengivet af svigersønnen, sognepræst L. Nyegård (Ølsted). Her en af stroferne:

Så gik jeg hen, – men frostens skarpe kniv
skar dybe sår og runer i mit liv.
Jeg måtte holde nådens tanke fast,
selv da, når nådens store tanke Brast.⁵⁵

Birkedal kunne i de følgende år stadig have i tusmørkestemning. I et brev til præsten Chr. Østergaard af 23. marts 1854 skrev han om glæden og taknemmeligheden i Ryslinge, som han betragtede som »et

52 Det ses ikke, at Vilh. Birkedal var indlagt på Frederiks Hospital. Følgende pakker er undersøgt: Rigsarkivet. 257. Frederiks Hospital, Medicinsk Afdeling. 1757-1851 Journaler, 1848, September-December, pk. 189; 1822-1919 Journalregistre, 1839-1850, pk. 70.

53 Vilh. Birkedals skildring af P.A. Fenger og hans to brødre i *Personlige Oplevelser i et langt Liv, Første Afdeling*, København 1890, s. 34-51 (cit. s. 49).

54 Vilh. Birkedal: *Naadens Sorg og Sorgens Naade, Prædikener. Vinterhalvaaret*, bd. I, Odense 1856, s. 399.

55 L. Nyegård: *Vilhelm Birkedal*, bd. I, 1895, s. 339-42 (cit. s. 341), 383f.

jordisk paradis«. Derfor havde Birkedal svært ved at forstå sin tilstand, som han beskrev på følgende måde: »Slangen er i vejen, først min elendighed og synd og dernæst min forpinte, legemlige tilstand (også slangens værk); ti forpint er jeg [...] Endnu kan jeg dog prædike; men det er ogsaa noget nær det eneste, jeg kan lidt af«. ⁵⁶

Det mindede om Johan Fr. Plesners depressive tilstand. Der findes tilsyneladende ingen oplysninger om, hvor længe Birkedal var svækket. Planen var i øvrigt, at Plesner skulle have hjulpet Birkedal som kapellan, men han måtte melde afbud pga. faderens sygdom, og senere på året blev han selv alvorligt syg.

Afslutning

Den nyortodokse forståelse med stærk tale om synd og nåde påvirkede den teologiske kandidat Johan Fr. Plesner (senere præst i Vedersø). Det var denne holdning, som han på sin egen måde i brevene til faderen, provst Ulrich Adolph Plesner (Humble), søgte at viderebringe i en stærk bekendelsesform og i et opgør med faderens fornuftstanker om, at menneskenaturen dels havde vilje til det gode og dels skulle »begribe« Ordet med forstanden – ikke først tro det af hjertet. Nyortodoksens holdninger kom ikke alene frem i trykte prædikener, f.eks. Vilh. Birkedals prædikensamling fra 1848-49, men blev således også fremført af Plesner i breve til faderen.

Lutherlæsningen og forkyndelsen om synd og nåde var karakteristisk for den nyortodokse holdning hos det ældre slægtled af grundtvigske præster. De lå dog helt på linje med N.F.S. Grundtvig i synet på frihed i skole og kirke. Syndebyrden blev prædiktet med stor omhyggelighed. Det kunne være belastende og ensidigt, og det kunne vende sig mod prædikanten selv. Præsten skulle netop være et forbillede, og det gav sjælekvaler. Vejen ud af 1850'ernes krise for Johan Fr. Plesner gik gennem dåbsritualets mulighed for fællesskab, der kunne rejse den faldne. Det samme var tilfældet med Vilh. Birkedal, der kom i krise i 1847-48, mens han var præst i Sdr. Omme og Hoven. Begge måtte i adskillige år kæmpe med syndebyrden, der var en tvetydig arv fra reformationsteologien.

56 L. Nyegård: *Vilhelm Birkedal*, bd. II, 1896, s. 149-52 (citerer s. 150f.)

Summary

Coming to terms with sin in the Plesner family – in the context of neo-orthodoxy.

In the 1840's the young theologian candidate Johan Frederik Plesner (1815-1892) felt a spiritual revelation when he attended revivalist movement assemblies in the parish of Humble on the island of Langeland, where his father was rural dean.

Study of Martin Luther's writings made J.F. Plesner uneasy about his ability to preach the gospel to the congregation. During the years 1850-52, when Plesner was a curate in the parish of Bøstrup, he was suffering a crisis. Consequently Plesner was hospitalised in Frederik's Hospital in Copenhagen. In 1856 J.F. Plesner became vicar of the parish of Vedersø, here his mental sufferings continued.

It came to a clash with his father Ulrich Adolph Plesner (1782-1861), rural dean of Humble. Beginning in 1855, the problems continued till the father's death. The strained relationship came out in the son's letters to his father. The letters have not been examined in detail until now with the present study (U.A. Plesner's private archive). In a debate on original sin the son's view that sin completely corrupts human nature is not shared by his father.

J.F. Plesner belonged to the circle of Grundtvigian preachers in Funen. In times of crisis Plesner received much help and support from the pastors C.F. Kisbye, Aunslev and V. Birkedal, Ryslinge. The latter had also been suffering from a mental crisis in 1847-48. His collection of sermons from 1848 to 1849 was dominated by orthodoxy, preaching of sin and grace according to the teaching of law and evangelism. Such understanding was also expressed in J.F. Plesner's edition of Luther's writings as well as in his letters to his father.

For several years, both J.F. Plesner and V. Birkedal had to fight the burden of sin, the ambiguous heritage from Reformation theology.